

המדרש המעצים

מים ראשונים: אחת התופעות המיוחדות בעולם המדרש הוא מה שהדרשנים מכנים 'מדרשי פליאה', היינו מדרשים שמפליגים בתיאור סיטואציה קיצונית, יוצרים פרשנות תמוהה למקרא, או מציגים רעיון קיצוני, שקשה ביותר להולמם. אנו מעדיפים להשתמש במונח 'המדרש המעצים', וכוונתנו למדרשים שמעצימים הרבה מעבר מה שכתוב במקרא, לכאורה ללא צורך, סיבה או אפילו מטרה. בדף זה רכזנו מגוון מדרשים מעצימים, מסוגים וסוגות שונים. לחלק ממדרשים אלה נציג הצעה אפשרית לסיבת ההעצמה וחלק נשאיר לשואבי המים להציע רעיונם ופתרונם. ואולי גם להצביע על 'מדרשים מעצימים' שלא סקרנו בגיליון זה.¹

גמרא שבת צו ב – התורה מכסה והדרשן מגלה

תנו רבנן: מקושש זה צלפחד, וכן הוא אומר: "וַיִּהְיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקֹּשֶׁשׁ עֲצִים בְּיוֹם הַשַּׁבָּת" (במדבר טו לב), ולהלן הוא אומר: "אבינו מת במדבר" (במדבר כז ג),² מה להלן צלפחד, אף כאן צלפחד, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין. אם כדברך, התורה כיסתה ואתה מגלה אותה! ואם לאו - אתה מוציא לעז על אותו צדיק! ... כיוצא בדבר אתה אומר: "ויתר אף ה' בם וילך" (במדבר יב ט)³ - מלמד שאף אהרן נצטרע, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין. אם כדברך - התורה פסתה ואתה מגלה אותה! ואם לאו - אתה מוציא לעז על אותו צדיק!⁴

בראשית רבה י ב – העולם נברא יש מיש

רבי חמא פתח: "הָגוּ סִיגִים מִכֶּסֶף וַיֵּצֵא לְצַרְף כָּלִי" (משלי כה ד) - אמר רבי אליעזר בן יעקב: משל לְאִמְבָּטִי שהיתה מלאה מים. והיו בה שני דְיוֹסְקוֹסִים נאים.⁵ כל זמן שהיתה מלאה מים, לא היתה מלאכת דיוסקוסים נראית. כיון שפְּתָקָה וניער המים שבתוכה, נראית מלאכת דיוסקוסים. כך, כל זמן שהיה העולם תוהו ובוהו, לא נראית מלאכת שמים וארץ. כיון שנעקר תוהו ובוהו מן העולם, נראית מלאכת שמים וארץ: "וַיֵּצֵא לְצַרְף כָּלִי", נעשו כָּלִים. זהו שכתוב: "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם".⁶

¹ נושא קרוב למדרש המעצים הוא מאמר חכמים: "[איילמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומר](#)", עליו כבר זכינו להשלים דף מיוחד. שני נושאים אלה משלימים ומעצימים זה את זה.

² הלימוד איננו מהמילה "במדבר" גרידא אלא מהמשך הפסוק: "והוא לא היה בתוך העדה הנועדים על ה' בעדת קרח כי בְּחָטָאוֹ מָת וּבָנִים לֹא הָיוּ לוֹ", היינו שאין לו בנים ומת בגין חטא פרטי מסוים ולא בגין חטאי הכלל: העגל, המרגלים, קרח ועדתו וכיוצא באלה..

³ בפרשת האשה הכושית של משה, שמרים ואהרון דברו אודותיה. ראה סוף פרשת בהעלותך ודברינו [האשה הכושית](#) בפרשה זו.

⁴ נתחיל במדרש 'קל' יחסית, אבל אולי מייצג להמשך הדף. המקרא מגלה טפח ומכסה טפחיים (הביטוי המקורי בחז"ל הוא "מכסה טפח ומגלה טפח", נדרים כ ע"ב, הביטוי "מגלה טפח ומכסה טפחיים" הוא של הראשונים, אברבנאל בהקדמתו לספר יחזקאל, אלשיך משלי כו א). בא המדרש ומגלה את שכיסתה התורה. שמקושש העצים בשבת היה צלפחד ושגם אהרון הצטרע, לא רק מרים (סוף דבר שכל שלושת האחים הצטרעו). עוד בנושא זה ראה ירושלמי סוטה פרק ה הלכה ו שרבי עקיבא מגלה לנו עוד אישיות סמויה: שאליהוא הנוצר בספר איוב הוא בלעם. שם סונט בו ר' אלעזר בן עזריה: "אין הוא הוא, כבר כיסה עליו המקום. ואין לית הוא, עתיד להתוכח עמך". (ראה פירוש תורה תמימה בראשית פרק לט הערה ח, על מי שמגלה מה בדיוק בא יוסף לעשות בבית פוטיפר כאשר כולם הלכו לאן שהלכו באותו היום. במקרה זה לפחות, כיוון שיוסף עמד בניסיון, גילוי זה הוא לשבחו של יוסף שכבש את יצרו). אז מה באמת רוצה המדרש לומר לנו בגילויים אלה? בפרט רבי עקיבא שבמקומות אחרים שולחים אותו החכמים לעסוק בנגעים ואהלות ולא בדברי אגדה (חגיגה יד ע"א, סנהדרין לח ע"ב). מדוע באמת מגלה המדרש את שכיסתה והצניעה התורה? האם משום שהציבור התחיל לבחוש ולשאול שאלות ועדיף היה שהדברים יאמרו בגלוי. מה היה קורה אילו נשאר מקושש העצים עלום?

⁵ שתי צורות נאות, שני פסלים.

⁶ משניות ומדרשים רבים יש לנו על האיסור לעסוק במעשה בראשית. מסכת חגיגה פרק ב משנה א: "אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים ולא במרכבה ביחיד וכו'". ובגמרא חגיגה דף יא ע"ב: "יכול ישאל אדם קודם שנברא העולם? תלמוד לומר: למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ... יכול ישאל אדם מה למעלה ומה למטה, מה לפניו ומה לאחור? תלמוד לומר: ולמקצה השמים ועד קצה השמים - מלמקצה השמים ועד קצה השמים אתה שואל, ואין אתה שואל מה למעלה מה למטה, מה לפניו מה לאחור". ובבראשית רבה יא י: "רבי יונה בשם ר' לוי אמר: למה נברא העולם ב-ב? אלא מה ב' זה סתום מכל צדדיו ופתוח מלפניו, כך אין לך רשות לומר מה למטה מה למעלה, מה לפניו מה לאחור, אלא מיום שנברא העולם ולהבא". ראה דברינו [דורשים או לא דורשים במעשה בראשית](#) בפרשת בראשית. ואת הרמב"ם תקפו קשות על שטען שיש אפשרות שהעולם קדמון וגם אם נברא, לא בהכרח נברא יש מאין (מורה נבוכים חלק ב פרק טז). והנה מדרש שחושב בדיוק כך, ועל בסיס פסוק במשלי המתאר יצירת כלי ע"י הוצאת הסיגים מחומר הגלם. הכלי נוצר עם כילוי המלאכה. ואיך כלתה המלאכה? איך בכלל נעשה הכלי? ביציקה? לא. בכך שפשוט הוסרו הסיגים. נעלם "התוהו ובוהו" ונתגלה העולם (הכלי) במלוא תפארתו ויופיו. כמו פסלים נאים שהיו בתוך מיכל גדול (אמבטי) מכוסים עד למעלה מראשיהם במים. הפסלים היו שם כל הזמן, רק לא נראו. כל מה שצריך היה לעשות הוא לרוקן את המים. המים יצאו והפסל הופיע. והרי כל פיסול הוא בשיטת הגריעה. וכמו ארכיאולוג שחופר, מנקה את האדמה

בראשית רבה כז א, פרשת בראשית – דימוי הצורה ליוצרה!

"וירא ה' כי רבה רעת האדם" (בראשית ו ה). כתוב: "כי יש אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכישרון" (קהלת ב כא) - אמר ר' יודן: גדול כוחם של נביאים שמדמים את הצורה ליוצרה, שנאמר: "וְאֶשְׁמַע קוֹל אֶדָם בֵּין אוֹלָיִ" (דניאל ח טז).⁷ אמר ר' יודן בר' סימון: יש לנו מקרא המחווה יותר מזה, שנאמר: "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" (יחזקאל א כו).⁸ "שעמלו בחכמה" – שנאמר: "ה' בחכמה יסד ארץ" (משלי ג יט); "ובדעת" – שנאמר: "בדעתו תהומות נבקעו" (משלי שם כ); "ובכשרון" - ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר' סימון: לא בעמל ולא ביגיע ברא הקב"ה את עולמו, אלא: "בדבר ה' שמים נעשו" (תהלים לג ו) - וכבר שמים נעשו.⁹

בראשית רבה כד א, פרשת בראשית – דימוי הצורה ליוצרה?

"זה ספר תולדות אדם" (בראשית ה א) - רבי יהושע רבה פתח: "הוי המעמיקים מה' לסתור עצה והיה במחשבו מעשיהם ויאמרו מי לאנו ומי יודענו" (ישעיה כט טו) - לארכיטקטוס¹⁰ שבנה את המדינה חדרים וביבים ומערות. לאחר ימים נעשה גבאי, והיו בני המדינה מטמינים מפניו בתוך החדרים ובתוך המערות. אמר להם: אני הוא שבניתי את המערות, ומפני מה אתם מטמינים עצמכם בהם? כך: "הוי המעמיקים" - "מה' לסתור עצה"? "הפפכם אם פחמך היצר יחשב" (שם) - מדמים צורה ליוצרה נטיעה לנטועה, "פי יאמר מעשה לעשהו לא עשיו ויצר אמר ליוצרו לא הבין".¹¹

ויקרא רבה פרשה כט ב – יעקב שלא עלה בסולם

"ויחלום והנה סולם מוצב ארצה ... והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" - ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמעון בן מנסיא משום ר' מאיר: הראהו שורה של בבל עולה ויורד, ושל מדי עולה ויורד, ושל יוון עולה ויורד, ושל אדום עולה ויורד. אמר לפניו: ריבון העולמים, כשם שיש לאלו ירידה כך יש לי ירידה? אמר לו הקב"ה: "אל תחתי" - עלה, שאתה עולה ואין אתה יורד. ואעפ"כ נתיירא ולא עלה. ... ר' מאיר היה דורש: "בכל זאת חטאו עוד ולא האמינו בנפלאותיו" (תהלים עח לב) - מדבר ביעקב שלא האמין ולא עלה. אמר לו הקב"ה: יעקב, אילו האמנתה ועליתה, שוב לא היית יורד. עכשיו שלא האמנתה ולא עלית, הרי בניך נאחזים באומות ומסתבכים במלכויות. ממלכות למלכות, מבבל למדי וממדי ליוון ומיוון לאדום.¹²

ומעלה כד נאה בידו. וכאותה אמירה המיוחסת למיכאל אנג'לו כששאלו אותו איך עשה את הפסל דוד? "פשוט מאד" ענה "רק הסרתי את החלקים המיותרים". כך או כך, הרי לנו מדרש שמעצים את אפשרות בריאת העולם יש מיש.

⁷ ראה הפסוק בדניאל בשלמותו שם: "וְאֶשְׁמַע קוֹל אֶדָם בֵּין אוֹלָיִ וַיִּקְרָא וַיֹּאמֶר גְּבִרְיָאֵל הֲבֵן לְהִלְזֵ אֶת הַמְּרָאָה". "הלז" הוא הנביא. אז מי הוא קול האדם המצווה על גבריאל המלאך להבין (להסביר) לנביא את החיזיון?

⁸ כבר לא קול, אלא דמות. ראה ההבדל הגדול בין דמות המרכבה בפרק א ביחזקאל המכילה: אדם, אריה, שור ונשר (יחזקאל א י), ובין דמויות המרכבה בפרק י ביחזקאל שהן: כרוב (נער), אדם, אריה ונשר (יחזקאל י יד). חז"ל דורשים את השמטת השור במחזה מרכבה השנייה בשל חטא העגל שלקחו מדמות השור במרכבה הראשונה (ראה שמות רבה מב ה להלן והערה 22), אבל מה קבלנו בתמורה? עוד פני אנוש או קול אנוש במרכבה! התורה אומרת "בצלם אלהים עשה את האדם" ואילו יחזקאל מתאר את האלוהות בדמות אדם. האם ככה הבין יחזקאל את הפסוק "בצלם אלהים"?

⁹ כך גם בפסיקתא דרב כהנא פיסקא ד - פרה אדומה, כאשר בסיס הדרשה הוא לא "אדם" שבקהלת פרק ב, אלא "אדם" בקהלת פרק א: "מי כחכם ומי יודע פשר דבר חכמת אדם תאיר פניו וגו' (קהלת ח א). מי כחכם? זה הקב"ה דכתיב ביה: ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה (משלי ג יט). ומי יודע פשר דבר - שפרש התורה לישראל. חכמת אדם תאיר פניו - א"ר יודן: גדול כוחן של נביאים שהן מדמים דמות גבורה של מעלה לדמות אדם: ואשמע קול אדם בין אולי (דניאל ח טז). א"ר יודה בי רבי סימון: ואית קריי חורן מחווה יתיר מן הדן (היש פסוק אחר מחווה/ברור יותר מזה)? ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם (יחזקאל א כו). האנשה (אנתרופומורפיזם) של הקב"ה היא ללא ספק 'העצמה' גדולה ונועזת בעולם המחשבה הדתי. מי שפתח בכך הוא המקרא עצמו, לא בעלי המדרש. לא חסרים לנו בתנ"ך דימויים אנושיים של הקב"ה אם בחלקי גוף (יד, זרוע, אף, פה, רגל וכו') ואם בתכונות והרגשות (מתנחם, עצוב, שש, נוקם וכו'). יכול היה המדרש לרכז האנשה זו ולתלות אותה בצורך האנושי, כפי שעושים מאוחר יותר פרשני המקרא ובעלי מחשבת ישראל (מורה נבוכים לרמב"ם בתחילת הספר), אך המדרש בוחר להעצים את האנשת האל שבמקרא ומשבח את הנביאים על כוחם הגדול לדמות את היוצר לצורה שצר. לכנות את הקב"ה "אדם", גם אם רק לצורך הסבר לפסוק "אדם שעמלו בחכמה ובדעת ובכישרון", או לפסוק: "חכמת אדם תאיר פניו". וכל זה בדרשות על הפסוק בסוף פרשת בראשית בו הקב"ה מתנחם על שברא את 'האדם' אשר עושה רק על כל היום.

¹⁰ ארכיטקט. ראה בראשית רבה כז ד: אדריכל. וחסרה המילה "משל" כפתח.

¹¹ נראה שמדרש זה עונה למדרש הקודם ומתווכח איתו. דימוי הצורה ליוצרה והנטיעה למי שנטע אותה, הוא דבר פסול ומגונה. הנביא ישעיהו לועג לאדם שחושב שהוא יכול להערים על יוצרו או להסתתר ממנו. ראה גם מדרש אליהו רבה (איש שלום) פרשה א: "בני, כשעמדו אבותינו על הר סיני לקבל עליהן תורה לא ראו לא דמות אדם ולא דמות כל ברייה ולא דמות כל נשמה שברא הקב"ה על פני האדמה, שנאמר: "וַיִּשְׁמְרֵתֶם מֵאֵד לְנַפְשֵׁיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כֹּל תְּמוּנָה בַּיּוֹם דְּבַר ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּחָרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ" (דברים ד טו), אלא אלהים אחד". עוד שם בדברים ד יב: "וַיִּדְבֶּר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שְׁמַעִים וְתְמוּנָה אֵינְכֶם רְאִים וּזְלָתִי קוֹל". כל אלה מעצימים את הדמויות שיוצקאל רואה במעשה מרכבה ואת מדרש בראשית רבה והפסיקתא לעיל, אבל מדרש בראשית רבה זה נראה שנלחם כנגד המדרש המעצים ואולי גם נגד ספר יחזקאל וריבוי הדימויים שבו.

¹² ומאדום לישמעאל, המלכות החמישית, שהדרשן לא צפה ומה שאנחנו יודעים. המדרש מסיים שם, כדרכו, בתקווה לעתיד לבוא: "אמר לפניו: ריבון העולמים, לעולם? אמר לו הקב"ה: אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ... ושב יעקב

בראשית רבה ע יט, פרשת ויצא – מי כאן רמאי?

... כל אותו הלילה היה קורא לה: רחל, והיא עונה לו. "בבוקר והנה היא לאה" (בראשית כט כה). אמר לה (יעקב ללאה): מה? רמאית בת רמאי! אמרה לו: ויש סופר שאין לו תלמידים? לא כך היה אביך קורא לך: עשו, ואתה ענית לו: אף אתה קראת לי ואני ענית לך.¹³

שמות רבה ל יט, פרשת משפטים – יעקב ויצחק מחפיים בדין

א"ר אלעזר: כל התורה תלויה במשפט. לכך נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדברות. לפי שהבריות מעבירים על הדין, הוא נפרע מהם ומלמד את באי עולם. שלא הפך את סדום עד שעברה את הדין, שנאמר: "הִנֵּה זֶה הָיָה עֲוֹן סְדֹם אֲחֻתָּךְ: גָּאוֹן שָׁבַעַת לָחֵם וְשָׁלַת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וּלְבִנֹתֶיהָ וַיֵּד עֲנִי וְאֶבְיֹן לֹא הִחֲזִיקָה" (יחזקאל טז מט). ואף ירושלים לא גלתה עד שעברה את הדין, שנאמר: "יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבוא אליהם" (ישעיה א).¹⁴ ולמה נתן הקב"ה כתר ליהודה? והלא לא לבדו הוא גיבור מכל אחיו, והלא שמעון ולוי גיבורים היו, והאחרים? אלא שדן דין אמת לתמר, לכן נעשה דין לעולם.¹⁵ משל לדין שבא דין של יתומה לפניו וזיכה אותה, כך יהודה בא דין תמר לפניו שתישרף והוא זיכה אותה מפני שמצא לה זכות. כיצד? היו יצחק ויעקב יושבים שם וכל אחיו והיו מחפיים אותו. הכיר יהודה למקום ואמר אמיתת הדבר ואמר: "צדקה ממני" ועשאו הקב"ה נשיא.¹⁶

בראשית רבה עט ח, פרשת וישלח – יעקב עושה מעצמו אלוהות ונענש

"ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלוהי ישראל" (בראשית לב כ) – אמר ריש לקיש: אמר לו: אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים. ר' הונא בשם ריש לקיש אמר: אפילו חזן הכנסת אינו נוטל שררה לעצמו ואתה היית

ושאנן ואין מחיר (ירמיה ל י). אך זה פיצוי לעתיד הרחוק ואנו מבקשים להבין מה פשר ביקורת זו על יעקב שלא עלה. האמנם סבור ר' מאיר שזה פשר הפסוק בתהלים עח שבכלל מדבר על דור המדבר (פרק שכולו העצמה של חטאי דור המדבר וגם אותו צריך להבין)? מה צריך היה יעקב לעשות, "לקפוץ" מעל ההיסטוריה? זאת ועוד, מדרשים אחרים מתארים החמצות אחרות כגון זו של משה שהסתיר פניו בסנה: "לא יפה עשה משה כשהסתיר פניו. שאילו לא הסתיר פניו גלה לו הקב"ה למשה מה למעלה ומה למטה ומה שהיה ומה שעתיד להיות" (שמות רבה ג א). כמו כן, ההחמצה של עם ישראל ברגע ההתעלות של מתן תורה: "בשעה שאמר הקב"ה לישראל: מי יתן והיה לבבם זה להם, היה להם לומר: תן אתה" (עבודה זרה דף ה ע"א). סולם יעקב הוא סמל לעלויות וירידות, התעלויות ומורדות, והחמצות. ראה דברינו [השעה שהחמצה?](#) בפרשת כי תבוא. מה פשר כל הטענות האלה של המדרש על החמצות אבות ודור יציאת מצרים? אפשרות אחת הא שהחיים הקשים של דור הדרשן תחת שעבוד רומי, ואח"כ ההסתבכות "ממלכות למלכות, מבבל למדי וממדי ליוון ומיוון לאדום", המושמת בפי ר' מאיר דווקא, היא שמביאה אותו לזעוק שאילו רק רצו הדורות הקודמים ועלו והתעלו, לא היינו סובלים!

¹³ יעקב הוא ללא ספק אחת הדמויות שהמדרש "יורד עליה" ומעצים את שגיאות מעשיו, ללא רחם. כאן, עד חרן הגיע שמע מעשיו של יעקב שרימה את יצחק אביו ולא משתמשת במעשים אלה להצדיק את מעשה הרמאות שלה ושל לבן אביה בליל כלולותיה עם יעקב, שאח"כ עבד עוד שבע שנים בשביל רחל. האם לאחר דיבורים כאלה ייתכנו יחסי אישות סבירים בין לאה ליעקב, הם האבות והאמהות אותם אנו מהללים ומשבחים? ראה מקבילה במדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן יא: "וירא ה' כי שנואה לאה - לא מפני שהיא שנואה בפני בעלה, אלא מפני שהוכיחה אותו. שעבד יעקב שבע שנים ברחל ... וישב שם שבע שנים. ויאמר יעקב אל לבן הבה את אשתי וגו', ויהי בערב ויקח את לאה בתו וגו' (שם כט כא כב). כל הלילה היתה עושה עצמה כרחל, כיון שעמד בבקר והנה היא לאה, אמר לה: בת הרמאי! למה רמית אותי? אמרה לו: ואתה למה רמית אביך כשאמר לך האתה זה בני עשו ואמרת לו אנכי עשו בכורך? ואתה אומר: למה רימיתני? ואביך לא אמר: בא אחיך במרמה? ומתוך הדברים הללו שהוכיחה אותו, התחיל שונאה". גם עם רחל היה ליעקב עימות קשה סביב תביעתה לבנים. אם במקרא מסופר שרחל מקנאת באחותה ויעקב חורה אמן בה כי היא מצפה שהוא יביא לה בנים, מְשָׁל אלהים היה, בא המדרש ושם בפי יעקב דברים קשים עוד יותר: "אשר מנע ממך פרי בטן - ממך מנע, ממני לא מנע" (בראשית רבה עא ו-ז). ואח"כ מבקר המדרש את יעקב: "אמר לו הקב"ה: כך עונים את המעיקות? חייך, שבניך עתידים לעמוד לפני בנה". ראה דברינו [יעקב ורחל השבר הגדול](#) בפרשת ויצא. והרוצה 'להעמיס' עוד על יעקב יתבונן בפירושים ומדרשים שמשווים את עינוי שכבדו מזוקן כשבא לברך את בניו של יוסף, עם עינוי של יצחק אביו שכהו לעת זקנה, והוא, יעקב, מנצל זאת בהתחזות לעשו. האם לא מספיק כל מה שיש בתורה על יעקב? ובנביאים (כי כל אח עקוב יעקב", ירמיהו ט ג). מדוע צריך המדרש להעצים עוד את מעשיו?

¹⁴ לאיזה המשך מדרש היינו מצפים? על דוד שהיה "עֵשָׂה מְשֻׁפֶט וַיִּצְדָּקָה לְכָל עַמּוּ" (שמואל ב ח טו), או אולי על אברהם: "כִּי יִדְעִיתָ לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוָה אֶת בְּנֵי וְאֶת בֵּיתוֹ אֲחֵרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָגָה ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט וכו'" (בראשית יח יט) וכו'. אבל לא כך ממשיך המדרש.

¹⁵ המבחן של מלך, של כל שלטון, הוא באופן שהוא מכבד את החוק ועושה משפט: "מלכי בית דוד - דן ודנין אותך" (סנהדרין יט ע"א) וביכולתו לשנות את דעתו - להימלך. ראה דברינו [פרא בסיליוס נומוס אגרפוס](#) בפרשת וירא. אבל לעניין יהודה, נחלקו חכמים ודנו ארוכות בנושא "מפני מה זכה יהודה למלכות"? האם אכן בגלל שהודה במעשה תמר, או אולי משום שערב את בנימין, בגלל שקפץ ראשון לים ועוד. ראה דברינו [מעשה יהודה ותמר נקרא ומיתרגם](#) וכן [צדקה ממני](#) בפרשת וישב, [נחשון הראשון](#) בפרשת נשא, [מי ירד לים תחילה](#) בשביעי של פסח ועוד.

¹⁶ יהודה התגלה כאיש ערכים וראוי ולפיכך, עפ"י חכמים מסוימים, זכה למלכות. אבל מה עם יעקב ויצחק צאצאי אברהם? למרות שראו את החותמת והפתילים, היו הם וכל היושבים שם, בית דין של קרובי משפחה הפסול מכל וכל, מוכנים לחפות על יהודה (חיפוי הוא ההפך מ"חף") ולשלוח את תמר לשריפה! מה פשר מדרש זה?! מדוע הוא מכניס לכאן את יעקב ויצחק בלי שום אחיזה במקרא? האם הוא מרמז לקשיי ליבם של דיינים בדורות אחרים גם במחיר 'הכפשת' האבות, או שמא הוא פשוט רוצה להעצים את הודאתו של יהודה? כבר נדרשנו מעט לנושא זה בדברינו [צדקה ממני](#) בפרשת וישב, אך עדיין הנושא קשה מאד להולמו. ומי שיאיר עיניו בעניין תמוה זה, יבורך בכל מילי דמיטב.

נוטל שררה לעצמך?! מחר בתך יוצאה ומתענה, זהו שכתוב: "ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב" (בראשית לד א).¹⁷

בראשית רבה עז א, פרשת וישלח – מי כאל? ישורון!

"וַיִּתֵּן יַעֲקֹב לְבָדוֹ וַיֵּאבֶּק אִישׁ עִמּוֹ" (בראשית לב כה). "אין כאל ישורון רוכב שמים בעזרך" (דברים לג) - ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר' סימון אמר: "אין כאל", ומי כאל? "ישורון" - הנאים והמשובחין שבכם. אתה מוצא, כל מה שהקב"ה עתיד לעשות לעתיד לבוא, הקדים ועשה ע"י הצדיקים בעולם הזה: הקב"ה מחיה המתים ואליהו מחיה את המתים. הקב"ה עוצר גשמים ואליהו עוצר גשמים. הקב"ה מברך את המועט ואליהו מברך את המועט. הקב"ה מחיה את המתים ואלישע מחיה את המתים. הקב"ה פוקד עקרונות ואלישע פוקד עקרונות. הקב"ה מברך את המועט ואלישע מברך את המועט. הקב"ה ממתיק את המר במר. הקב"ה ממתיק את המר במר ואלישע ממתיק את המר במר.¹⁸

ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר: אין כאל, ומי כאל? ישורון - ישראל סבא. מה הקב"ה כתוב בו: "ונשגב ה' לבדו" (ישעיה ב יז), אף יעקב: "וַיִּתֵּן יַעֲקֹב לְבָדוֹ".¹⁹

מכילתא דרבי ישמעאל בא פרשה ה - "ולא שמעו אל משה"

אמר להם: משכו ידיכם מע"ז והידבקו במצוות. ר' יהודה בן בתירא אומר: הרי הוא אומר: "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה". וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח? נולד לך בן זכר, רבך מוציאך לחירות, ואינו שמח? אם כן למה נאמר: "ולא שמעו אל משה"? אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודה זרה, שנאמר: "ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו" (יחזקאל כ ז). ואומר: "וַיִּמְרוּ בִּי וְלֹא אָבוּ לְשָׁמַעַי אֵלַי אִישׁ אֶת שְׁקוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת גְּלוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ וְאָמַר לְשִׁפְךָ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם לְכָלֹת אִפִּי בָהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם: וְאֶעֱשֶׂה לְמַעַן שְׁמִי לְבַלְתִּי הַחַל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִמָּה בְּתוֹכָם אֲשֶׁר נוֹדַעְתִּי אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (יחזקאל כ ח-ט). זהו שכתוב: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל" - ציום לפרוש מעבודה זרה.²⁰

¹⁷ בדרך החתחתים של יעקב החוזר ארצה כנען מחרון, לאחר שצלח בשלום את העימות עם לבן שדולק אחריו ושרד את המאבק עם המלאך ואת המפגש הטעון עם עשו, מגיע יעקב "שלם עיר שכם", למנוחה ראשונה בארץ. הוא קונה חלקת שדה, חן את פני העיר, ומציב מזבח תודה וקורא לו בשם "אלוהי ישראל" (שם שכבר נודע לו מפי המלאך, אבל עדיין לא מפי הקב"ה). ראה דברינו [ויחן את פני העיר](#), וכן [מסע יעקב בחזרתו לארץ](#), וכן [יעקב וישראל](#) בפרשת וישלח. מנין לקח ריש לקיש את הרעיון שבקריאה בשם "אל אלוהי ישראל", נוטל יעקב שררה לא לו ומכתיר את עצמו "אלוה בתחתונים", הניצב מול הקב"ה שהוא "אלוה בעליונים"? מה פשר ביקורת קשה זו על יעקב? ראה מדרש במדבר רבה יד ב על אברהם שהקב"ה הקנה לו את העליונים ואת התחתונים ואין עם זה שום בעיה: "וכן אברהם אמר לו הקב"ה: "אתה הודעת שמי בעולם, חייך שאני מקנה אותך את העליונים ואת התחתונים, שנאמר: ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קונה שמים וארץ" (שהם אגב המילים שטבע לראשונה מלכיצדק). אז מה הבעיה עם יעקב? ראה שמות רבה ח ב על ארבעה בני האדם שעשו עצמם אלוהות והרעו לנפשם: חירם, פרעה, נבוכדנצר ויואש. האם מבקש ריש לקיש להוסיף לרשימה זו את יעקב? איזה סמך יש לדרשה זו במקרא? רק על מנת להסביר איך אירע ליעקב מעשה דינה? האם יש כאן איזה חשבון סמוי עם יעקב על דבר שאיננו מכירים? או שמא יש כאן שוב שימוש באבות האומה והמקרא על מנת להילחם עם תופעות מתקופתו וחיייו של הדרשן של אנשים שראו בעצמם אלוהות?

¹⁸ מדרש זה המכיל שתי דרשות, מתוכנן עם המדרש הקודם ומאזן את התמונה. שני המדרשים הם אגב בפרשת וישלח, שניהם על יעקב העושה וזרכו חזרה לארץ מחרון. הדרשה הראשונה של ר' ברכיה במדרש זה שייכת לקבוצה רחבה של דרשות על כוחם של הצדיקים לפעול בעולם, לא רק להקדים אלא אפילו לשנות גזרותיו של הקב"ה. דרשות אלה מסתמכות ברובן על הפסוק בשמואל ב כג ג: "אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יאת אלהים", ועל הפסוק באיוב כב כח: "ותגזר אומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור". דוגמא לפסוק הראשון, גמרא מועד קטן טז ע"ב: "מאי קאמר? אמר רבי אבהו, הכי קאמר: אמר אלהי ישראל: לי דבר צור ישראל, אני מושל באדם, מי מושל בי - צדיק. שאני גוזר גזרה ומבטלה". ודוגמא לפסוק השני, גמרא תענית כג ע"א בסיפור חוני המעגל: "מה שלחו בני לשכת הגזית לחוני המעגל: ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור. ותגזר אומר - אתה גזרת מלמטה, והקב"ה מקיים מאמרך מלמעלה". והנושא באמת שווה דף בפני עצמו.

¹⁹ באה הדרשה השנייה של ר' ברכיה ומעצימה את יעקב הוא ישורון, הוא ישראל סבא, הוא ששך עם אל וקיבל את השם ישראל, ומעמידה אותו כמי שעומד בעולם הזה לבדו (בזכות עצמו?). במקביל לקב"ה אשר נשגב לבדו בעולמו. (ראה דברינו [אין עוד מלבדו](#) בפרשת ואתחנן). לצדו של מדרש זה, אפשר להוסיף את בראשית רבה צח ג בו יעקב לא מהסס להכתיר עצמו "בורא עולמות" בברכתו לבניו: "הקבצו ושמעו בני יעקב... רבי יודן ורבי פנחס, רבי יודן אמר: שמעו לאל ישראל אביכם ורבי פנחס אמר: אל הוא ישראל אביכם. מה הקב"ה בורא עולמות, אף אביכם בורא עולמות. מה הקב"ה מחלק עולמות, אף אביכם מחלק עולמות". ובשיר השירים רבה פרשה ד שקריעת ים סוף וחציית הירדן היו בזכות "אלוה יעקב". ובגמרא מגילה יח ע"א עימות חזיתי עם דברי ריש לקיש במדרש הקודם: "ואמר רבי אחא אמר רבי אלעזר: מנין שקראו הקב"ה ליעקב אל? - שנאמר: ויקרא לו אל אלהי ישראל... אלא, ויקרא לו ליעקב אל, ומי קראו אל - אלהי ישראל". נראה שקבוצת מדרשים זו מתעמתת עם המדרש הקודם בבראשית רבה עט ח שמאשים את יעקב שעשה עצמו אלוה בתחתונים (בדומה לדרשות החולקות שראינו לעיל על דימוי הצורה ליוצרה). והיא עצמה שייכת למדרשים המעצימים. שני מדרשים אלה מעצימים כל אחד לעצמו ומתעצמים זה כנגד זה.

²⁰ העצמה נוספת מצאנו על בני ישראל שהתדרדרו עד מ"ט שערי טומאה ועבודה זרה במצרים עד שכדברי מדרש ויקרא רבה כג ב: "לא הייתה נותנת מדת הדין לישראל שיגאלו ממצרים לעולם! ... אילולי שאסר הקב"ה עצמו בשבועה, לא נגאלו ישראל לעולם".

שמות רבה פרשה כד סימן א – וימרו על ים סוף

"ויסע משה את ישראל מים סוף" (שמות טו כב). זהו שכתוב: "הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם" (דברים לב ו) - ר' ששא בנו של רבי אבא, היה כותב ה"א למטון ולמ"ד למעלן,²¹ כלומר: הא, לה' תגמלו זאת? אחר כל הנסים שעשה לכם? ... שכחתם כל הנסים האלו שעשה עמכם הקב"ה, והיה צלמו של מיכה עובר עמכם בים והנחתם דברי תורה והתעסקתם בדברים אחרים! – "הלה' תגמלו זאת". אמר ר' יהודה ב"ר אלעאי: לא דיים שעבר עמהם צלמו של מיכה, אלא שהיו מקישים כלפי מעלה דברים, שנאמר: "אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו" (שמואל ב ז כג). וכן הוא אומר: "וימרו על ים בים סוף" (תהלים קו ז), מהו שתי פעמים? אלא על הים המרו שלא היו רוצים לירד, אילולי שבט יהודה שקפץ תחילה וקדש שמו של הקב"ה, שנאמר: "בצאת ישראל ממצרים ... היתה יהודה לקודשו" (תהלים קיד א-ב). ובים סוף מנין שהמרו? אלא כיון שירדו לתוך הים, היה מלא טיט, שהיה עד עכשיו לח מן המים, והיה בו כמין טיט, שנאמר: "דרכת בים סוסיד חומר מים רבים" (חבקוק ג טו). והיה אומר ראובן לשמעון: במצרים בטיט ובים טיט, במצרים בחומר ובלבנים ובים חומר מים רבים, הוי: "וימרו על ים בים סוף".²²

שמות רבה מב ח – בני ישראל מפתים ומכזבים לקב"ה במעמד הר סיני

"סרו מהר מן הדרך אשר ציויתים" (שמות לב ח) ... אמר ר' שמעון בן יוחאי: י"א יום היו עם הקב"ה וכ"ט יום היו מתחשבים האיך לעשות את העגל ... ר' שמעון בן חלפתא אומר: שני ימים ... ר' יהודה בר' אלעאי אומר: יום אחד ... ר' מאיר אומר: אף לא יום אחד היה, אלא היו עומדים בסיני ואמרו בפייהם: נעשה ונשמע, ולבם היה מכוון לעבודת כוכבים, שנאמר: "ויפתוהו בפייהם ובלשוונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו ולא נאמנו בבריתו".²³

שמות רבה מב ה, פרשת כי תשא – חטא העגל בעקבות דמות השור במרכבה

"לך רד כי שיחת עמד" (שמות לב ז) ... אמר לו: לא אמרתי לך עד שאתה בסנה מה שעתידין לעשות? שנאמר: "ויאמר ה' ראה ראיתי" (שמות ג ז). אמר הקב"ה למשה: אתה רואה ראייה אחת ואני רואה שתי ראיות. אתה רואה אותם באים לסיני ומקבלים תורתך, ואני רואה אותם שאתר שאבוא לסיני ליתן להם את התורה ואני

ראה גם מדרש שמות רבה א ה, על בסיס הפסוק בהושע: "בַּה' בָּנְדוּ כִּי בָּנִים זָרִים יָלְדוּ עִתָּה יֶאֱכֹלם חֹדֶשׁ אֶת חֶלְקֵיהֶם (הושע ה ז) – ללמדך, כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו: נהיה כמצרים ... וכיון שעשו כך, הפך הקב"ה את האהבה שהיו המצריים אוהבים אותם, לשנאה". כתוצאה מהפרה / בגידה זו נהפך לבם של המצרים ואז קם "מלך חדש על מצרים". כבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו **משכו וקחו לכם** בפרשת בא וחזרנו על הדברים בדברינו **ארבעה מי יודע** בפסח. כאן רק נשאל: בתורה אין שום גנות של עבודה זרה במצרים, רק שעבוד קשה ועבודת פרך (שבעקבותיהם יכול אמנם אדם גם להיגרר לשפלות רוחנית ולעבודה זרה). אז מדוע רואה המדרש נכון להשית על בני ישראל המדוכאים במצרים עוד ועוד חטאים, עד שאולי כבר אינם ראויים להיגאל ובטלה ההבטחה לאבות? לאן מכוון המדרש? האם לכך התכוונה ההשגחה כשאמרה לאברהם: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה"? זאת ועוד, כבר קדמו למדרש הנביאים, בפרט יחזקאל והושע (עפ"י המדרש), ואולי גם תהלים פרקים קה קו בגנותם של ישראל – האם נאמר שהנביאים והמדרש משמרים מסורת בדבר שעבוד מצרים שהתורה כיסתה עליה?

²¹ בספר התורה, היה מפריד בין הה"א ליתרת המילה וכותב את הה"א למטה מהשורה (השיטה), היינו תלויה ואילו את הלמ"ד למעלה מהשורה היינו עומדת. וכל זה מנת להפריד את האות ה"א משאר המילה.

²² למדרש זה יש לצרף את המדרשים הקשים שהמרי והמרד של בני ישראל על ים סוף נמשך גם אחרי הנס הגדול, אחרי "יורא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים ... ויאמינו בה' ובמשה עבדו". כגון מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויסע פרשה א: "ויסע משה את ישראל שהסיען בעל כרחן, במקל. שכיון שראו בפגרי האנשים שהעבדום בפרך ובעבודה קשה, כולן פגרים מתים מוטלין על שפת הים, אמרו: כמדומה לנו שלא נשתייר אדם במצרים. נתנה ראש ונשובה מצרימה ונעשה לנו עבודה זרה ותרד בראשנו ונחזור למצרים. יכול שאמרו ולא עשו? הרי הוא אומר: וְיִמְאָנוּ לְשִׁמְעַ וְלֹא־זָכְרוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּהֶם וַיִּקְשׁוּ אֶת־עַרְפָּם וַיִּתְּנָרְדְּאוּ לְשׁוֹב לְעַבְדֹתָם בְּמִדְבָּר וְאֵתָה אֱלֹהֵי סִלְחִיחוֹת חֲנוּן וְרַחוּם אֲרֹךְ־אֲפָיִם וְרַב־חֶסֶד וְלֹא יִצְבְּתָם (נחמיה ט ז)". וגם אח"כ בדרך בקשו בני ישראל היוצאים ממצרים למרוד, כדברי פסיקתא דרב כהנא פיסקא ג – זכור: "כל הנחשלים אחריך (דברים כה יח) ... רבנין אמרין: זה שבטו של דן שפולטו הענן, שהיו כולן עובדין עבודה זרה ... א"ר יצחק: כל המלחשים אחריך ... אמרו: אם ריבון על כל מעשיו כדרך שהוא ריבון עלינו – נעבדנו. ואם לאו – נמרוד בו. ור' נחמיה אומר: אמרו: אם מספיק לנו את מזונותינו כמלך שהוא שרוי במדינה ואין המדינה חסירה כלום – נעבדינו, ואם לאו – נמרוד בו וכו'". כבר הארכנו לדון במדרשים אלה בדברינו **וימרו על ים סוף**, אמונה, שירה הסעה וכן אשר קרך בדרך ועוד. ראה גם דברינו **פסל מיכה** במיוחדים. כאן אנחנו שואלים מדוע בוחר המדרש לתאר את קריעת ים סוף בצבעים כה שחורים שאין להם אחיזה במקרא? למה לטפול על דור ניצולי שעבוד מצרים יתר על מה שבמקרא? ואולי השאלה צריכה להישאל על בעל ספר תהלים ולא על המדרש.

²³ כך גם בדרשות על הפסוקים בראש ספר דברים: " ... בֵּין פֶּאֶרְן וּבֵין תַּפֵּל וּלְבָן וְחֶצְרֹת וְדִי זָהָב: אֶחָד עֶשְׂרֵי יוֹם מַחְרַב וְכוּ' ", וכן על הפסוק בישעיהו יז יא: "בַּיּוֹם נִטְעַךְ תִּשְׁגָּשְׁגִי וּבִבְקָר זָרְעֶךָ תִּפְרִיחִי נֶד קָצִיר בָּיוֹם נַחְלָה וּקְאָב אָנוּשׁ". ראה ויקרא רבה יח ג, במדבר רבה ז ד, דברים רבה על הפסוקים שם בתחילת ספר דברים ועוד. כבר הרחבנו בנושא זה בדברינו **מי פיתה את מי** בסיני בפרשת יתרו, כאן חשובה לנו בעיקר שיטתו של ר' מאיר (ואחרים) שעוד במעמד הר סיני היה "לבם לא נכון עמו" - שיטה שמאפסת את "נעשה ונשמע"! בהמשך נתייחס לחטא העגל, אבל כאן, לא ארבעים יום, לא יומיים ואף לא יום אחד, אלא: "אפילו בשעה שהיו אומרים כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, היו אומרים בפייהם אחד ובלבם אחד". אפילו לא רגע אחד של אמונה. למה? רבי מאיר, למה? למה נטרלת את כל מעמד הר סיני??

חוזר בְּטָטְרָאמולין שלי, שהן מתבוננים בי ושומטים אחד מהן ומכעיסים אותי בו, שנאמר: "ופני שור מהשמאל לארבעתן" (יחזקאל א י). והם מכעיסים אותי בו, שנאמר: "וימירו את כבודם בתבנית שור" (תהלים קו).²⁴

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דעמלק פרשה א - השבועה שנשבע משה ליתרו

"וואת שני בניה וגוי בארץ נכריה", ר' יהושע אומר: ארץ נכריה היתה לו ודאי. ר' אלעזר המודעי אומר: בארץ נכריה [נכר יח].²⁵ אמר משה, הואיל וכל העולם עובדי עבודה זרה, אני אעבוד למי שאמר והיה העולם. שבעה שאמר משה ליתרו: תן לי צפורה בתך לאשה, אמר לו יתרו: קבל עליך דבר זה שאומר לך ואני נותנה לך לאשה. אמר לו: מהו? אמר לו בן שיחיה לך תחילה יהיה לעבודה זרה, מכאן ואילך לשם שמים, וקבל עליו. אמר לו: הישבע לי, וישבע לו, שנאמר: "ויואל משה לשבת את האישה" (שמות ב כא) - אין אָלָה אלא לשון שבועה, שנאמר: "ויואל שאול את העם לאמר" (שמואל א יד כד), וכתוב: "ויאמר נעמן הואל וקח ככרים" (מלכים ב ה כג).²⁷

במדבר רבה טז ג, פרשת שלח לך - "הוה אמינא" שהקב"ה יחזור בו מהבטחתו

"שלח לך אנשים" (במדבר יג ב). ר' אחא הגדול פתח: "יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם" (ישעיה מ ח). למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב והתנה עמו ואמר לו: בוא לך עמי ואני נותן לך מתנה. הלך עמו - ומת.²⁸ אמר המלך לבנו של אוהבו: אעפ"י שמת אביך, איני חוזר בי במתנה שאמרתי לו - בוא וטול אתה. כך הדבר, המלך - מלך מלכי המלכים, הקב"ה; והאוהב - זה אברהם, שנאמר: "זרע אברהם אוהבי" (ישעיהו מא ח). אמר לו הקב"ה: בוא לך עמי: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך" (בראשית יב א). התנה עמו שיתן לו מתנה, שנאמר: "קום התהלך בארץ... כי לך אתננה" (שם יג יז), וכן הוא אומר: "כי כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך" (שם טו). אמר לו הקב"ה למשה: אעפ"י שהתניתי עם האבות ליתן להם את הארץ ומתו, איני חוזר בי, אלא: "שלח לך אנשים". הוי: "ודבר אלהינו יקום לעולם".³⁰

²⁴ ראה מקבילה למדרש זה בשמות רבה פרשה ג במעמד הסנה. מקריאת שני מקורות אלה, לא נראה שהן באות לסנגר על מעשה העגל ולמצוא לבני ישראל צד של זכות. לעצם הרעיון שבמעמד הר סיני ראו דמויות, ראה מדרש אגדה (בובר) שמות פרק לב סימן ד: "ויצר אתו בחרט. התיך הזהב בכור ועשאו דמות שור, לפי שהיו ישראל אומרים עשה אותו כדמות מה שראינו ביום מתן תורה, כי ראו המלאכים שהיה רגליהם ככף צורת עגל, שנאמר: וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחזקאל א ז), לפיכך שאלו דמות עגל". וכן הוא בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק. אבל במדרש שלנו הקשר הוא ישירות עם מעשה המרכבה של יחזקאל. ואנו שואלים: מדוע? מה סיבת העצמה זו? מה גרם למדרש לצאת לגמרי מפשט הפסוקים ולקשר את מעשה העגל עם מעשה המרכבה של יחזקאל? למה להכניס בכלל את הרעיון שראו במעמד הר סיני דמות חיות, כאשר התורה אומרת בפירוש: "קול דְבָרִים אָתָם שְׁמָעִים וְתִמְוָה אֵינְכֶם רֹאִים זֹלְתֵי קוֹל" (דברים ד יב)? האין בכך נתינת פגם במעמד הר סיני שאולי ראו שם דברים שיכולים להטעות? או לחילופין, פגימה בחיזיון יחזקאל? אם רעיון העגל בא מחזיון דמויות המרכבה, מה לנו כי נלין על בני ישראל? אולי נלין על יחזקאל? אולי על גם על ישעיהו בחזונו בפרק ו? עם מי בדיוק בא המדרש בחשבון כאן ומה כוונתו?

²⁵ שניכר שם יח, שם, שמשא מביא את שם ה' לארץ מדין. אבל האם איננו שומעים כאן גם יִכָּר ליה, מתנכר ליה?
²⁶ בדומה לאברהם, ראה דבריו דרכו של אברהם לאמונה בבורא עולם בפרשת לך לך. מה שמאד מעצים את התפנית בהמשך המדרש.

²⁷ ועיקר חסר מהספר: "ויואל הלוי לשבת את האישה" בפרשת פסל מיכה ספר שופטים, כנגד: "ויואל משה לשבת את האישה" אצל יתרו במדין, הפסוק שנדרש כאן. משה הוא דמות שמרכזת סביבה אולי את המספר הרב ביותר של מדרשים מעצימים, נכון לומר במקרה זה, מדרשים מנמיכים. כבר הקדשנו גיליון מיוחד (בכתיבה) לנושא הכללי של הנמכת דמותו של משה במדרש. כאן רק נביא מדרש זה שמשא נשבע ליתרו שבנו הראשון יהיה מוקדש לעבודה זרה! מי שעלה לשמי מרום והוריד תורה לעם ישראל! כדוגמא שנייה נסתפק כאן בדברים הקשים שהמדרש שם בפי משה כלפי איתמר ואלעזר לאחר מות נדב ואביהו אחיהם: "אמר להם: הטובים מתו והרעים נשתיירו! ור' יהודה ברבי סימון אמר: אמר להם: אף אתם לואי לא נשתירתם!" (ויקרא רבה יג א). הדברים קשים ביותר וצריכים עיון מיוחד בהקשר עם דמותו של משה. עד שנשלים עניין זה, לגבי המכילתא לעיל, ראה דבריו השבועה שנשבע משה ליתרו בפרשת שמות וכן דבריו פסל מיכה במיוחדים. ולגבי כעסו של משה על אלעזר ואיתמר, ראה דבריו כשמשא כועס בפרשת שמיני. וכל היכול להחכימו בנושאים אלה, אנא יחיש שמועתו ונודה לו בכל לבב.

²⁸ אוהבו של המלך.
²⁹ לא בכדי נבחר פרק זה להפטר פרשת לך לך. ראה הפסוק השלם שם: "וְאִתָּה יִשְׂרָאֵל עֲבָדִי יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּחַרְתִּיךָ זָרַע אַבְרָהָם אֲהַבִּי", שבעצם מדבר על יעקב, על אוהבו של המלך. ולא עוד, אלא על בני יעקב, קהל שומעיו של הנביא ישעיהו. מי מהקהל שהיך את הפסוק במלואו, או שמא הדרשן הביאו במלואו ורק בדפוסים הוא מקוצר, כבר הבין לכאורה לאן זורמת הדרשה, ואע"פ כן, נכונה לו הפתעה.

³⁰ על מלכות אומות העולם, כולל מלכות הורדוס הרשע, אומרים חז"ל שאם הבטיחה אפשר לסמוך על דברה משום שהמלכות אינה חוזרת בה: "מלכותא שאני, דלא הדרא ביה, דאמר שמואל: אי אמר מלכותא עקרנא טורי, עקר טורי ולא הדר ביה" (בבא בתרא ג ע"ב, ערכין ו ע"א, בדברינו בנין הורדוס בפרשת תרומה). אז מה ההווה אמינא (המחשבה) לא לקיים את השבועה לאבות? משום שמתו ועברו מן העולם אין הקב"ה מחויב יותר לקיים את הבטחתו? הרי בברית בין הבתרים נאמר לאברהם מראש: "ודור רביעי ישוב הנה!" ופרשנים ומדרשים רבים רואים בשעבוד מצרים חלק מתהליך קיום ההבטחה לאבות, והדחייה היא רק משום: "כי לא שלם עוון האמורי עד הנה!" האם הירידה הרוחנית הקשה של עם ישראל במצרים והתדרדרותם למ"ט שערי טומאה לא הייתה

דברים רבה ב כ, פרשת ואתחנן – מנשה "מאיים" על הקב"ה ונענה

אמר רבי אחא הא בייא רבא לעלמא: ³¹ התושב מפנה לבעל הבית. ולמה עשה צלם של ד' פנים? ³² כנגד ד' חיות שהן סובלות כסאו של הקב"ה ³³ ... ומה עשה לו הקב"ה? מסרו ביד שונאיו ... ועשו לו מולין של נחשת ³⁴ והכניסו אותו לתוכו והיו מדליקין תחתיו והוא היה נשרף מבפנים. אותה שעה קרא מנשה לכל אלוהות שבעולם שהיה מזבח להם ולא ענו אותו אחד מהם ... כיון שראה מנשה צרתו צרה שלא ענה אותו אחד מהם, התחיל קורא להקב"ה, אמר לפניו: רבש"ע הרי קראתי לכל אלוהות שבעולם וידעתי שאין בהן ממש. רבש"ע! אתה הוא אלוה על כל אלהים, ואם אי אתה עונה אותי אני אומר שמא חס וחלילה כל הפנים שוות. אמר לו הקב"ה: הא רשע, בדין הוא שלא אענה אותך שהכעסת אותי. אלא שלא לנעול דלת לפני השבים שלא יהו אומרים הרי מנשה ביקש לעשות תשובה ולא נתקבל, לפיכך הריני עונה אותך. ³⁵

מסכת מגילה דף יד עמוד ב – רחב נישאה ליהושע ויצאו ממנה נביאים כהנים

אמר רב נחמן: חולדה מבני בניו של יהושע היתה ... איתביה רב עינא סבא לרב נחמן: שמונה נביאים והם כהנים יצאו מרחב הזונה, ואלו הן: נריה, ברוך, ושריה, מחסיה, ירמיה, חלקיה, חנמאל, ושלום. רבי יהודה אומר: אף חולדה הנביאה מבני בניה של רחב הזונה היתה ... תסתיים שמעתא; דאיגירא ונסבה יהושע. ³⁶

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה ג סימן ד - גולגלתו של אַרְוֹנָה תחת המזבח

"אחזתיו ולא ארפנו" - זה דוד שתפס את הגורן מיד ארונה היבوسی ואמר זהו בית הבחירה. "עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורתי" - בשעה שעלו בני ישראל להוסיף על המזבח וימצאו גולגלתו של ארונה נתונה תחת המזבח ולא פסל הקב"ה את הקרבנות של ישראל. ³⁷

חלק מהתכנית האלוהית והיא שנתקה את הברית? או שמא התשובה היא פשוטה: הדרשן רוצה להדגיש את ההבדל בין הבטחותיו של בשר ודם שמחפש כל הזדמנות לא לקיימן (רמז למלכותו?) ובין הבטחותיו של הקב"ה שהן נצחיות. אך בדרך למטרה זו נכנס הדרשן לשדה מוקשים "קטן", לפחות בעיני הקורא המודרני והביקורתי. כך או כך, מדרש זה מחזק מאוד את שיטת רמב"ן והמדרשים ששליחת המרגלים היה דבר ראוי ונכון. ראה דברינו [שלח לך אנשים](#) בפרשת בשלח.

³¹ צרה גדולה היא לעולם. ואולי גם קטרוג גדול.
³² מדובר על מנשה שעשה את הצלם.

³³ כבר לא רק דמות השור שבני ישראל "הורידו" ממעשה המרכבה ועשו את העגל, אלא דמות כל ארבע החיות! מנשה היה חוטא ומחטיא ואחד משלושה המלכים שאין להם חלק לעולם הבא (סנהדרין פרק י משנה ב). חזקיהו אביו הצדיק לא רצה להביאו לעולם (גמרא ברכות י ע"א), וליאשיהו בנו הצדיק ודורו לא הועילה כל צדקתם בשל מעשיו של מנשה (מלכים ב כג כו). ראה בגמרא יבמות מט ע"ב, ירושלמי סנהדרין י ב שמנשה ניסר את ישעיהו הנביא.
³⁴ תנור או כבשן אש.

³⁵ בדברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך מנינו שורה של אישים ובהם: משה, חנה, אליהו, דוד, ירמיהו ועוד שטענו טענות כלפי שמיא עד כדי הטחת דברים או אפילו חוצפה. לקבוצה נכבדה זו מצטרף מנשה המלך החוטא והמחטיא! מנשה "מאיים" על הקב"ה שאם לא יצילו מכבשן האש (כמו אברהם, חנניה מישאל ועזריה) הוא, מנשה, יודיע לכל העולם ש"כל הפנים שוות" והקב"ה אינו אחר מכל האלוהות שבעולם! והקב"ה כביכול משתכנע, אמנם לא ישירות מ"איומו" של מנשה, אלא מהסיבה "שלא לנעול דלת לפני השבים". המקרא מציין שמנשה התפלל ועשה תשובה לאחר שנשבה ע"י מלך אשור והוגלה וזה השיבו למלכותו. ראה דברי הימים ב לג יב-ג: "ויקהצרו לו חלה אתפני ה' אלהיו ויכנע מאד מלפני אלהי אבתיו: ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע תחנונו וישביהו ירושלים למלכותו וידע מנשה כי ה' הוא האלהים". פסוקים אלה הם הבסיס לשיטת ר' יהודה שלמנשה יש חלק לעולם הבא. אפשר שהמדרש לא שבע רצון מקבלת תשובה זו והופך אותה להטחת דברים כלפי שמיא על מנת לקטרג על מנשה ולהמעיט בערך תשובתו. לא תשובה כנה כאן אלא "חוצפא כלפי שמיא". ראה סיום המדרש שם שמלאכי השרת סתמו את כל חלונות הרקיע שלא תישמע תפילתו של מנשה, והקב"ה ש"חתר את הרקיע מתחת כיסא הכבוד וקיבל את תפילתו", לא עשה זאת אלא מהסיבה "שלא לנעול דלת לפני השבים". ועדיין, עצם "האיום" של מנשה על הקב"ה הוא דבר מפתיע ומעצים.

³⁶ רחב, שהמדרש לא נמנע מלכנותה "הזונה" ולהזכיר את עברה, נישאה ליהושע! מרחב יצאו שמונה נביאים ובהם נביאים שנבאו את חורבן הארץ. רחב אומרת: "ידעתי כי נתן ה' לכם את הארץ וכי נפלה איתכם עלינו וכי נמגו כל ישרי הארץ מפניכם: כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם בצאתכם ממצרים וכו'" (יהושע ב ט-י) וירמיהו מצאצאי מתנבא על החורבן ומזהיר את העם מלסמוך על מצרים ולרדת לשם. ראה דברינו [רחב](#) בפרשת שלח לך. כאן, אנו מבקשים לצרף לרחב שהתגיירה ומבני בניה יצאו נכבדים בישראל, את בניהם של רשעים רבים אחרים שהרעו לישראל וסופם שהתגיירו, כמאמר הגמרא במסכת גיטין נז ע"ב: "נעמן גר תושב היה; נבזוראדן גר צדק היה. מבני בניו של המן למדו תורה בבני ברק; מבני בניו של סיסרא למדו תינוקות בירושלים; מבני בניו של סנחריב למדו תורה ברבים. מאן אינון? שמעיה ואבטליון" (ראה גם סנהדרין צו ע"ב), אליהם אפשר לצרף גם אישים מרומי, כגון אונקלוס או עקילס הגר שהיה מנכבדי רומי והתגייר למרות התנגדותו של הקיסר (עבודה זרה יא ע"א, שמות רבה ל יב) ואולי עוד אישים. מה פשר עניין זה? נראה שהיה חשוב לדרשני ישראל להראות שבסופו של דבר הכירו אישים אלה במעלתו של עם ישראל ואם זה לא ניצח אותם בכח החרב והסייף, ניצח אותם בסופו של חשבון בכח הספר והרוח.

³⁷ ראה מקור העניין בירושלמי סנהדרין פרק א הלכה ב (וכן בפסחים פרק ט הלכה א): "שעיברו את ניסן ואינו מעובר אלא אדר ואתייהא כיי דמר ר' סימון בר' זבדי גולגולתו של ארנן היבوسی מצאו תחת המזבח". (ובירושלמי סוטה פרק ה הלכה ב מועתק הסיפור לימי בית שני לזיאולוג בין הכהנים וחגי הנביא). נסביר. בימי חזקיהו המלך שבו חזרה תורה לישראל אחרי השבר הגדול של ימי אחז, עליו דורשים חז"ל: "כך אמר אחז אם אין גדיים אין תיישים, אם אין תיישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, אם אין רועה אין עולם" (בראשית רבה מב ג, ירושלמי סנהדרין פרק י הלכה ב). כחלק מהשבת התורה וההתעוררות בימי חזקיהו חדשו את עבודת המקדש ואת מצוות חג הפסח (ראה דברי הימים ב פרקים כט-ל). וכשרצו לחגוג אותו גילו שהם טמאים, ולא עוד אלא

במדבר רבה כג יג, פרשת מסעי – מה הדבר הנורא שעשה יואב לדוד³⁸

ולמה נהרג? שכן צוהו דוד אביו: "וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה" (מלכים א ב ה). אתה מוצא בשעה שכתב דוד ליואב: "הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה ושתם מאחריו ונקה ומת" (שמואל ב יב טו), עשה כך ונהרג. נתקבצו כל ראשי החיילים על יואב להרגו, שהיה (אוריה) ראש הגיבורים, שכך כתיב בו: "אוריה החתי - כל שלשים ושבעה" (שמואל ב כג לט). הראה להם את הכתב.³⁹ לפיכך כתיב: "את אשר עשה לי יואב בן צרויה".⁴⁰

ויקרא רבה יב ה, פרשת שמיני – שלמה מתהולל ערב חנוכת המקדש ולא מתעורר בבוקר⁴¹

א"ר יודן: כל אותן שבע שנים שבנה שלמה בית המקדש, לא שתה בהן יין. כיון שבנאו ונשא את בת פרעה, אותו הלילה שתה יין. והיו שם שתי בליזמיאות:⁴² אחת שמחה לבנין בית המקדש ואחת שמחה לבת פרעה.⁴³ אמר הקב"ה: של מי אקבל, של אלו או של אלו? באותה שעה עלה על דעתו להחריב את ירושלים, זהו שכתוב: "כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת וגו' להסירה מעל פני" (ירמיה לב לא). א"ר הילל בר הילני: כזה שהוא עובר במקום המטונף ועוקם חוטמו. אמר רבי חוניה: שמונים מיני ריקודים רקדה בת פרעה באותה הלילה.⁴⁴ והיה שלמה ישן עד ד' שעות ביום ומפתחות של בית המקדש נתונות תחת ראשו. זהו ששינו: "על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות".⁴⁵ הא כיצד? עשתה לו כמין מפרס וקבעה בו כוכבים ומזלות ופרסה אותו

שתחת מקום המזבח בהר הבית יש עצמות אדם – גולגולתו של ארנן היבוסני שמכר את הר הבית לדוד זקן זקנו של חזקיהו! כיצד הגיעה לשם גולגולתו של ארנן אין לדעת, אולי בתוך חלקת השדה שמכר ארנן לדוד הייתה גם חלקת קברי המשפחה ובעת קניית השדה, המזבח שהקים דוד ובניית הבית ע"י שלמה אף אחד לא שם לב, וכעת בימי חזקיהו גילה פתאם מישוהו (מאתרא קדישא?) שיש בהר הבית קברים! קברים במקום המקדש! כל השומע תצילנה אוזניו! מה עושים? שום דבר, ממשיכים בהכנות לקרבן פסח שעפ"י דין אין בו דיני טומאה שדחוייה היא אם רוב הציבור טמא. ולא מעברים ניסן בניסן כפי שביקש חזקיהו לעשות. סיפור קניית הר הבית ע"י דוד מארנן היבוסני שריר וקיים ונכנס לקורות ימי עם ישראל ותולדות הר הבית. מה שהתקדש התקדש ואין מחטטים בקברים (ואגב גם לא בפסולי משפחה, סוף משנה מסכת עדיות). ראה דברינו [קניית הר הבית](#) ביום ירושלים.

³⁸ בנושא המורכב של מות יואב ע"י שלמה, כחלק מצוואתו של דוד, ורץ להחזיק בקרנות המזבח, כבר דנו באריכות בדברינו [לאחוז בקרנות המזבח](#) בפרשת משפטים. כאן נתמקד באחת מהסיבות שחז"ל הבינו במשפט של דוד לשלמה: "אשר עשה לי יואב בן צרויה". מה היה הדבר הנורא שעשה יואב לדוד שבגינו היה חייב מיתה?

³⁹ החיילים של אוריה שראו שיואב נתן פקודת נסיגה שהפקירה את מפקדם וגרמה להריגתו, התקוממו על יואב והוא נאלץ להראות להם את הכתב, היינו את פקודתו של דוד להפקיר את אוריה. בכך גילה יואב את סודו של דוד והפר את אמונו. זה אולי כתב האישים הכי חמור של דוד בפרשת אוריה ובת שבע וסוד שיואב החזיק שיכול להכתים את מלכותו של שלמה שנולד מקשר זה!

⁴⁰ לא חסרים מדרשים 'שירדים' על דוד (כמשה לעיל). ראה למשל רות רבה ח א בוויכוח בין דוד לעם ישראל למי מיוחס יותר, נכון יותר, מי בא מייחוס פגום יותר. וכן בגמרא יומא כב ע"ב על תשלומי הארבעה בגין גזילת כבשת הרש. אבל כאן נראה שהגענו לשיא. אחרי כל מה שהמקרא אומר מפורשות על דוד, אחרי נאום כבשת הרש, אחרי הניסיון של מי מחז"ל להקל קצת במעשיו של דוד, בא מדרש זה ומעמיס עליו דברים נוראים הרבה מעבר למה שכתוב במקרא. גם נאפת עם אשת איש, גם ניסית להסתיר זאת ולהציג בתחבולות שונות שהריונה של בת שבע בא מאוריה, גם שלחת את אוריה אל מותו וכעת אתה מצווה את שלמה להרוג את יואב שהציל אותך פעם אחרי פעם ועמד לצדך בכל מלחמותיך וברגעיק הקשים ביותר: כשנרדפת ע"י שאול, כשנסת מפני אבשלום בנך, כששבע בן בכרי מרד עליך ועוד. הוא אותו שר הצבא, ראש הסנהדרין לפי חז"ל, הוא האיש המתאים לקחת נקמת את עם ישראל ללא צורך, אך אתה לא שמעת ובאה מגפה על עם ישראל (שמואל ב פרק כד). הוא שהעמדת אותו במצב בלתי אפשרי כשהצבא עמד למרוד בו הרחק שם במלחמה עם בני עמון ואתה מתענג בארמונך בירושלים!! ובידי מי אתה, דוד, מפקיד את צו ההריגה של יואב אחיינך? בידי הבן שנולד מבת שבע שאיתה נאפת ואת בעלה הרגת! הוא האיש המתאים לקחת נקמת גילוי "סוד אוריה"? (כן, כי אחרת לא תיכון מלכותו, אבל אוי לה למלכות שעל יסודות אלה תכונן). דוד זרעו אמנם נענשו קשות, כפי שמסיים שם המדרש: "א"ר יהודה: כל הקללות שקלל דוד את יואב נתקיימו בזרעו של דוד. זב - מרחבעם בן שלמה ... מצורע - מעוזיהו ... מחזיק בפלך - מאסא ... ונופל בחרב - מיאשיה ... חסר לחם - מיהויכין וכו'", אבל מה הוא רוצה לומר? אין ספק שמדרש זה הוא מהחמורים ביותר שנאמרו על דוד, אולי מכתבי האשם הקשים ביותר כנגד מאן דהוא. ואנחנו רק שואלים: מה גרם להעצמה זו? זה מדרש מאוחר שבוודאי הכיר את מסורת חז"ל על דוד מלך המשיח ומן הסתם גם את הדעה "כל האומר דוד חטא איננו אלא טועה" (שבת נו ע"א). למה הוא עושה זאת? מה עומד כאן? האם ייתכן שהמדרש משמר כאן מסורת טרום מקראית או לפחות מסורת בע"פ קדומה שהתלוותה לסיפור של דוד ואוריה? או ההפך, האם המדרש מייצג דרשן מאוחר שאחרי שקרא ולמד את כל המדרשים, גם את ההצטדקויות של דוד כגון: "לך לבדך חטאת" (איפה החטא הנורא שבין אדם לחברו?), התפרץ ובא בחשבון נוקב עם דוד?

⁴¹ מקבילה או פיתוח מדרש זה נמצא במדרש במדבר רבה י ד פרשת נשא. אנו נעשה את מדרש ויקרא רבה עיקר ונשלים פה ושם מדרש במדבר רבה. שניהם 'מעצימים' דיים כל אחד בפני עצמו.

⁴² משתאות עם ריקודים.

⁴³ ראה התיאור במדבר רבה: "באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש, נשא בתיה בת פרעה. והייתה שם צהלת שמחת בית המקדש וצהלת בת פרעה. ועלתה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית המקדש".

⁴⁴ ובמדבר רבה: "אלף מיני זמר הכניסה לו בת פרעה. והיה מצוה לזמר לפניו באותו לילה. והיתה אומרת לו: כך מזמרין לפני עבודת כוכבים פלונית וכך מזמרין לפני עבודת כוכבים פלונית". ובגמרא שבת נו ע"ב: "אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה הכניסה לו אלף מיני זמר, ואמרה לו: כך עושין לעבודה זרה פלונית, וכך עושים לעבודה זרה פלונית, ולא מיחה בה. אמר רב יהודה אמר שמואל: בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים, ועלה בו שירטון, ועליו נבנה כרך גדול [של רומי]". מה שאגב יוצר קשר מעניין בין בית ראשון ונבית שני (החשמונאים). והכל עפ"י דרשני בית שני שאולי באים כאן בחשבון עם בית ראשון שהוא שגרם לרומי.

⁴⁵ מסכת עדיות פרק ו משנה א: "רבי יהודה בן בבא העיד חמשה דברים ... ועל תמיד של שחר שקרב בארבע שעות".

למעלה הימנו. ומשהיה מבקש לעמוד היה רואה אותם והיה סבור שעדיין הוא הלילה וישן לו עד ארבע שעות.⁴⁶ נכנסה אמו והוכיחתו ... נטלה קרדיקין⁴⁷ שלה והיתה מסִטְרָתוֹ לכאן ולכאן ואמרה לו: "מַה בְּרִי וּמַה בְּרִי בְּטָנִי וּמַה בְּרִי בְּנִדְרֵי" (משלי לא ב) ... אמרה לו: בני, כבר גדלת, הרבה נשים נשא אביך, וכשבא נתן הנביא ואמר לו: "הֲנֵה בֶן נוֹלָד לָךְ הוּא יְהִי אִישׁ מְנוּחָה ... כִּי שָׁלְמָה יְהִי שְׁמוֹ וְשָׁלוֹם וְשָׁקֵט אֶתֵּן עַל יִשְׂרָאֵל בְּיָמָיו" (דברי הימים א כב ט), היתה כל אחת אומרת: אם מעמדת אני שלמה, אני מקריבה כל קרבנות שבתורה. ועכשיו אני עומדת וקרבנותי בידי ואתה ישן!⁴⁸

איכה רבה פתיחתא ט - הזילות שבחורבן – עבודה זרה בבית המקדש

רבי יצחק פתח: "בְּשָׁנֵנוּ כִּי שָׁמַעְנוּ חֶרְפָּה כְּפִתְּהָ כְּלָמָה פָּגִינוּ כִּי בָּאוּ זָרִים עַל מְקֻדְשֵׁי בֵּית ה' " (ירמיה נא נא). את מוצא, בשעה שנכנסו שונאים לירושלים נכנסו עמונים ומואבים, שנאמר: "ידו פרש צר על כל מחמדיה כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבואו בקהל לך" (איכה א י). נכנסו לבית קדשי הקדשים ומצאו שם שני כרובים. נטלו אותן ונתנו אותן בכליבה והיו מחזירין אותן בחוצות ירושלים ואומרים: לא הייתם אומרים שאין האומה הזאת עובדת עבודת כוכבים? ראו מה מצינו להם ומה היו עובדים! הא כל אפיין שוין.⁴⁹ זהו שכתוב: "יַעַן אָמַר מוֹאָב וְשָׁעִיר הֵנָּה כְּכֹל הַגּוֹיִם בֵּית יְהוָה" (יחזקאל כה ח).⁵⁰

מסכת סוטה דף מז עמוד א – כוחם של כישוף ועבודה זרה

"וארבעה אנשים היו מצורעים" (מלכים ב ז ג)⁵¹ - אמר רבי יוחנן: זה גיחזי ושלוש בניו. "וילך אלישע דמשק" (שם ח) - למה הלך? אמר ר' יוחנן: שהלך להחזירו לגיחזי בתשובה, ולא חזר. אמר לו: חזור בך, אמר לו, כך מקובלני ממך: כל מי שחטא והחטיא את הרבים - אין מספיקין בידו לעשות תשובה. מאי עבד? איכא דאמרי: אבן שואבת תלה לו לחטאת ירבעם והעמידו בין שמים לארץ. ואיכא דאמרי: שָׁם חָקַק לָהּ אַפּוּמָה, והיתה אומרת אנכי ולא יהיה לך.⁵²

⁴⁶ פה מוסיף מדרש במדבר רבה: "והיו ישראל עצבים, שהיה יום חנוכת בית המקדש ולא היו יכולין לעשות מפני שהיה ישן שלמה. והיו מתיירים להקיצו מפני אימת המלכות. הלכו והודיעו לבת שבע אמו והלכה היא והקיצתו והוכיחתו".

⁴⁷ נעל. ובמדבר רבה: "מלמד שכפתתו אמו על העמוד".

⁴⁸ שלמה כדוד לא נמלט בביקורתם של חז"ל, ראה למשל המדרשים על שלושת תקופות חייו ושאר חטאיו בתחילת שיר השירים רבה: חכם, טיפש וחכם - טיפש, חכם וטיפש! גם בגמרא מלך הדיוט ומלך, אבל מדרש זה מעצים באופן קיצוני ובלי כל סמך במקרא. האם בא כאן הדרשן מתקופת בית שני בחשבון עם תקופת בית ראשון? האם חשו ששיבת ציון לא החזירה את העם לגדולתו, היינו חורבן בית ראשון והגלות לבבל השאירו פצע עמוק בתולדות העם, פצע שאנשי בית שני עם כל רצונם הטוב לא יכלו לו? ראה המחלוקת בין ריש לקיש ור' יוחנן מי גדול יותר: ראשונים או אחרונים וכעסו של ריש לקיש על העולים המעטים שבאו מבבל: "אלהה סינא לכו" (יומא ט ע"ב). האם אפשר לגלגל הכל על מקימי בית דוד, דוד ושלמה? מדרש זה, כרבים אחרים שראינו, נשאר 'מדרש פליאה' ומחכה לפתרון.

⁴⁹ כל הפנים שוות. היהודים אינם שונים מאיתנו. ראה מדרשי "הללו והללו", כגון ויקרא רבה כא ד ודברי מנשה לעיל.

⁵⁰ זה ללא ספק ממדרשי החורבן הקשים. נוסף לכל הצרות שנפלו על עם ישראל, נתגלה גם קלונם ברבים. שם בקודש בקדשים הם מחזיקים עבודה זרה! לא מעט מדרשים משווים את עם ישראל עם הגויים: "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה, הללו גילו עריות והללו גילו עריות" (ראה דברינו [בימי שפוט השופטים](#) במגילת רות). אך כאן נראה שהדרשן הגדיל לעשות, מה גם שאין הוא מציע שום תשובה ומשאיר אותנו חסרי מענה! כפי שאומר הפסוק בירמיהו נא נא: "בְּשָׁנֵנוּ כִּי שָׁמַעְנוּ חֶרְפָּה כְּפִתְּהָ כְּלָמָה פָּגִינוּ כִּי בָּאוּ זָרִים עַל מְקֻדְשֵׁי בֵּית ה' ". לא רק באו והחריבו את בית המקדש (כפי שאומרים שם כל המפרשים), אלא באו וגילו את קלונם של ישראל לעיני העולם כולו. זאת ועוד, ראה דברי הגמרא ביומא נד ע"א-ע"ב: "כְּמַעַר אִישׁ וְלִיּוֹת" (מלכים א ז לו) - מאי כמער איש וליות? אמר רבה בר רב שילא: כאיש המעורה בלוייה שלו. אמר ריש לקיש: בשעה שנכנסו נכרים להיכל ראו כרובים המעורין זה בזה. הוציאו לשוק ואמרו: ישראל הללו, שברכתן ברכה וקללתן קללה, יעסקו בדברים הללו? מיד הזילום, שנאמר: "כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה". הכרובים שבקודש הקודשים מבוזים ע"י הגויים, הן כסמל לעבודה זרה והן כסמל מיני. ואין תשובה בפי הדרשן! ראה דברינו [הזילות שבחורבן](#) בתשעה באב. הסבר אפשרי הוא שאכן יש כאן ביקורת רבה של הדרשנים שפעלו אחרי החורבן על אנשי בית ראשון ואולי גם בית שני. הסבר אפשרי אחר הוא כמאמר הגמרא בשבת פח ע"ב: "למיימינים בה - סמא דחיי. למשמאילים בה - סמא דמותא". אכן, היה בכרובים סמל למין, לחיבור שבין זכר ונקבה וגם דמות מוחשית שאפשר לטעות בה כעבודה זרה. אך הכל תלוי בכוונת המכוון. אם כוונתו לשם שמים או להשחתה. ושיר השירים הלוא מלא בכך. מי שרוצה לעשותו חול עושה, ור' עקיבא עשה אותו קודש קדשים (מסכת ידים פרק ג משנה ה). ראה הגמרא ביומא שם: "אמר רב קטינא: בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגלילן להם את הפרוכת, ומראין להם את הכרובים שהיו מעוררים זה בזה, ואומרים להן: ראו חיבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה". וראה שם הדרשות על הפסוק: "בין שדי לין".

⁵¹ הם המצורעים שישבו פתח שער שומרון שאת סיפורם אנו קוראים בהפסרת פרשת מצורע, הם עפ"י מסורת המדרש: גיחזי ושלוש בניו. ראה דברינו [וארבעה אנשים היו מצורעים](#) בפרשת מצורע.

⁵² כבר הרחבנו לדון בדרשה זו בדברינו [צריעת נעמן וגיחזי](#) בפרשת מצורע, וכאן נביא רק את הנחוץ לעניינינו. בכח הכישוף (בכוחות שקיבל מאלישע?) מצליח גיחזי לחקות את שני הדברות הראשונים ש"מפי הגבורה שמענום"! אותם ששמעו ישירות מפי הקב"ה והיו צריכים להביא לאמונה, עליה אומר הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פרק ח הלכה א: " ... שהמאמין על פי האותות יש בלבו דומי שאפשר שיעשה האות בלט וכשוף ... ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני שעינינו ראו ולא זר ואוזנינו שמעו ולא אחר". האם מעשה העגל שבר את "מפי הגבורה שמענום"? איזה מין כח ניתן כאן לגיחזי? ראה מסכת סנהדרין סז ע"ב: "אמר רבי יוחנן: למה נקרא שָׁמֶן כַּשְׂפִּים - שמכחישין פמליא של מעלה". ראה דברינו [בין עבודה זרה לטבע \[שיטת ר' יוסי הגלילי\]](#) בפרשת ראה. נראה

מחלקי המים

מים אחרונים: הארכנו מאד ומן הסתם לא סקרנו את כל המדרשים המעצימים.⁵³ וגם תשובה כוללת לא מצאנו. נראה שהפתרון הוא 'מקומי' ויש לפענח כל מדרש לעצמו. מדרש, מדרש ופתרונו. לפיכך, אפשר גם שריכוז מדרשים מפתיעים ומעצימים אלה לגיליון אחד כפי שעשינו עשוי לתת פרספקטיבה מוטעית ומוטית על עולם המדרש של חז"ל. אולי כל זה איננו אלא היוצא מן הכלל שלא בא ללמד על הכלל ובקושי בא ללמד על עצמו. כך או כך, יש בספרות המדרש אוסף של מדרשים שהם ללא ספק מיוחדים ו'מקצינים' ויש לנסות לפענחם. אוסף זה עומד לרשות כל שואב מים שירוה בהם צימאוננו, ירקח עסיסו, ישקה גינתו ויגבל עיסתו הטובה. ואם תצא לו גלוסקא נאה, אנא יחיש לשלחה אלינו.

שדווקא למדרש מעצים זה יש פתרון והוא בדמותו של ישו "שכישף והסית והדיח והחטיא את ישראל" (סוטה מז ע"א) שבו מנסה הגמרא להתמודד דרך דמותו המקראית של גיחזי. לומר לך, אל תתרגש ואל תתפעל מהמופתים שעשה ישו (שכנראה השפיעו על חלק מהציבור) - כבר היו דברים בעולם והסתיימו בצרעת. מה שעדיין לא פותר את הבעיה של כח הכישוף אם קיים דבר כזה אם לאו, מחלוקת שהגיעה עד הרמב"ם ורמב"ן. ראה דברינו [תמים תהיה עם ה' אלוהיך](#) בפרשת משפטים וכן [אין עוד מלבדו](#) בפרשת ואתחנן.

⁵³ המדרשים על היחס הקשה והמפלה לשאול בהשוואה עם דוד - ראה דברינו [בין שאול לדוד](#) בפרשת במדבר, מדרשים על הבל השבת - ראה דברינו [הבל השבת](#) בפרשת בראשית, מדרשים אינטימיים על ענייני צניעות שבינו לבניה שחז"ל לא נמנעו מלעסוק בהם (בכתיבה), מדרשים על יצר הרע (בכתיבה), ועוד.